

Maciej Szukała*

Źródła do dziejów administracji parafialnej i kościołów
w aktach Konsystorza Prowincji Pomorskiej w Szczecinie
(*Konsistorium der Provinz Pommern in Stettin*)

Akta Konsystorza Prowincji Pomorskiej przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie stanowią ważne źródło do dziejów kościoła ewangelickiego na Pomorzu. Zachowało się zwłaszcza dużo materiałów archiwalnych dotyczących poszczególnych parafii, szczególnie w sprawach oceny i nominacji na proboszczów, jak też dotyczących budowy oraz remontów kościołów i budynków parafialnych.

Trzeba jednakże podkreślić, iż zachowane akta konsystorza przechowywane w szczecińskim archiwum dotyczą w zdecydowanej większości XVIII i początku XIX w.

Urząd ten powstał w czasach Reformacji i był jej dziełem. Pierwszy w dziejach powstał w Wittenberdze w 1539 r. i stał się wzorem dla innych powoływanych tego rodzaju instytucji w poszczególnych krajach niemieckich¹.

W 1545 r. na synodzie w Szczecinie postanowiono utworzyć konsystorze jako kolegia do spraw szkolnictwa i sądownictwa kościelnego. Miały więc sprawować zarząd i kontrolę nad szkołami, kościołami, szpitalami oraz przytułkami, jak i zajmować się sądownictwem nad osobami duchownymi. Do ich zadań należały też sprawy związane z oceną kandydatów na pastorów. Zarządzono, aby konsystorze powstały w siedzibach sądów nadwornych albo władzy państwowej w Szczecinie, Wołogoszczy i Kołobrzegu.

Dopiero w 1556 r. powstał pierwszy konsystorz na Pomorzu w Greifswaldzie, który ze względu na ścisłe powiązanie z uniwersyteckim wydziałem prawa stał się sądem kościelnym. Następnym powołano w 1558 r.

* Dr hab. Maciej Szukała – st. kustosz w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się na problematyce dotyczącej nauki i kultury XIX i pierwszej połowy XX w. oraz na dziejach instytucji archiwów i ich zasobu.

¹ N. Buske, *Das alte Greifswalder Konsistorium. 300 Jahre kirchliche Rechtsprechung*, w: 487 Jahre. Rechtsprechung, Organisation, Leitung und Verwaltung der Pommerschen Evangelischen Kirche. Zur Geschichte der Konsistorien, hrsg. v. Ch. Ehrlich, Schwerin 2012, s. 12.

w Kołobrzegu, w 1561 r. w Stralsundzie, ale jako konsystorz miejski, a dopiero w 1563 r. w Szczecinie. W 1569 r. ukazała się pierwsza instrukcja konsystorza. Po 1593 r. w kolejnej ordynacji kościelnej konsystorze pomorskie uzyskały większą niezależność i znaczenie. Po upadku księstwa władze szwedzkie na pozyskanym terytorium chciały dostosować miejscową organizację kościoła do ortodoksyjnych wzorów szwedzkiego kościoła luterńskiego. Jednak pomorskie prawa stworzyły relatywną niezależność urzędu konsystorza wobec szwedzkiego kościoła państwowego. Dlatego niektórzy badacze podkreślają, iż na przykładzie konsystorza w Greifswaldzie do 1815 r., tj. do końca rządów szwedzkich, można analizować dawne pomorskie struktury kościelne².

Natomiast w części brandenbursko-pruskiej Pomorza kalwińska dynastia Hohenzollernów skupiła się na administracyjnej kontroli kościoła. Na mocy zarządzenia Wielkiego Elektora, komisja stanowa zrewidowała statut konsystorza, gdyż jego postanowienia nie mogły być skierowane przeciw kościołowi reformowanemu. Walka między luteranizmem a kalwinizmem w drugiej połowie XVII w. i pierwszej połowie XVIII w. w dużym stopniu absorbowwała władze konsystorza. Jego siedzibą do 1668 r. był Kołobrzeg, następnie Stargard. Konsystorze powołano też w Koszalinie i Lęborku³.

Po przejściu Szczecina przez Prusy, w tym mieście umieszczono w 1738 r. pochodzące ze Stargardu, kościelne i szkolne władze administracyjne takie jak: Generalny Superintendent i Konsystorz.

Ówczesny konsystorz był naczelnym organem administracji. Nadzorował finanse i majątek synodów i tym samym majątki parafii, szkół, przytułków, fundacji. Zajmował się też cenzurą druków kościelnych i pism dotyczących istoty kościoła. Jednak jego najważniejszym zadaniem z punktu widzenia władz pruskich był nadzór nad szkolnictwem. Konsystorz w XVIII w. pełnił więc funkcję urzędu zarówno o kompetencjach instytucji państwowej, jak i kościelnej⁴.

W ramach pruskich reform ustrojowych przeprowadzanych na początku XIX w., w 1808 r. kierownictwo sprawami religijnymi zostało prze-

² Tamże.

³ Szerzej na ten temat jak również porównanie kościelnej działalności w szwedzkiej i brandenburskiej części Pomorza, H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 2, Stettin 1938, s. 136–166.

⁴ Z. Szultka, *Organizacja i unifikacja ustrojowo-prawna elektorskiego Księstwa Pomorza w ramach monarchii Hohenzollernów*, w: *Historia Pomorza*, t. II: do roku 1815. Część 3: Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815, pod red. G. Labudy, Poznań 2003, s. 287–288.

kazane nowo utworzonej rejencji w Stargardzie. Rozporządzeniem z dnia 30 kwietnia 1815 r., dla każdej prowincji pruskiej utworzono odrębne konsystorze działające pod zarządem nadprezydenta prowincji. W tym czasie zlikwidowano jednak konsystorz w Koszalinie, zaś ten w Greifswaldzie pozostał jedynie jako sąd kościelny istniejący do 1849 r.⁵

Zreformowanemu konsystorzowi w Szczecinie podlegało, oprócz wewnętrznych spraw kościelnych, jeszcze szkolnictwo podstawowe i średnie. Jednak powoli następowało ograniczanie jego kompetencji przez państwo. Rozporządzeniem z 23 października 1817 r. wydzielono z niego administrację szkolną, pozostawiając tylko sprawy wyznaniowe. Niemniej jego wpływ na programy szkolne utrzymał się nadal, bowiem gimnazja i seminaria nauczycielskie pozostawały pod nadzorem radców konsystorza. W 1845 r. nadprezydenci prowincji przestali być z urzędu jego przewodniczącymi, jednak na to stanowisko powoływano z reguły osobę świecką. W marcu 1872 r. rozgraniczono ostatecznie kompetencje państwa i konsystorza w kwestiach szkolnictwa. W strukturze kościelnej konsystorz stał się organem koordynującym działalność z jednej strony struktur Generalnego Superintendenta i poszczególnych parafii, z drugiej zaś organów kolegialnych: Synodu Prowincjonalnego (Provinzialsynod), synodów powiatowych (Kreissynod) i gminnych rad kościelnych (Gemeinde Kirchenrat). Od 1877 r. konsystorz podlegał władzy nadrzędnej, powołanej w 1850 r. Wyższej Ewangelickiej Radzie Kościelnej (Evangelischer Oberkirchenrat) w Berlinie⁶.

Pod koniec XIX w. konsystorz na Pomorzu z siedzibą w Szczecinie był już urzędem wyłącznie o kompetencjach kościelnych.

Ogólnie należy stwierdzić, iż urząd konsystorza największe znaczenie w państwie, którego władca był głową kościoła ewangelickiego, posiadał od końca XVI do XVIII w. Dlatego ze względu na wielość zadań na terenie Pomorza wówczas było kilka takich urzędów. Postępująca w XIX w. emancypacja państwa pruskiego wymuszała stopniowe ograniczanie kompetencji konsystorza. Akta poszczególnych konsystorzów pomorskich, likwidowanych w różnych okresach, przejmował ten w Szczecinie, który stawał się konsystorzem na obszar całej prowincji. Znalazło to swe odbicie w oficjalnej nazwie urzędu jako Konsystorz Prowincji Pomorskiej w Szczecinie.

⁵ N. Buske, *Das alte Greifswalder...*, s. 32–34.

⁶ H.M. Harder, *Das pommersche Konsistorium im Wandel der Zeiten und Systeme, w: 487 Jahre. Rechtsprechung, Organisation...*, s. 81.

W XIX w. część akt konsystorza, zwłaszcza dotyczących szkolnictwa XVIII w., przejęły poszczególne rejencje.

W 1881 r. na synodzie prowincjonalnym w Greifswaldzie, na wniosek ówczesnego dyrektora Królewskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, dr. Gottfrieda von Bülowa, postanowiono deponować w archiwum akta kościelne, w tym konsystorza, niepotrzebne już do bieżącej administracji⁷. Pierwszy dopływ akt Konsystorza Szczecińskiego do Archiwum Państwowego w Szczecinie nastąpił 26 czerwca 1891 r. (akces 360/91) tzw. *älteren Archivs des kgl. Konsistoriums der Provinz Pommern*. W marcu i sierpniu 1901 r. rejencja szczecińska w dwóch partiach przekazała archiwum szczecińskiemu kolejne akta konsystorza (akcesy 443/01 i 445/01)⁸.

Zespół po opracowaniu w latach 2010–2013 liczy 13 441 j.a. oraz 226 m.b.⁹. Akta pochodzą z lat 1527–1939, lecz co już było wspomniane zdecydowana większość materiału źródłowego jest z XVIII i początku XIX w. Zespół składa się z czterech części: 1. SPRAWY OGÓLNE (GENERALIA), 2. SYNODY PROWINCJONALNE (SYNODALIA), 3. PARAFIE (PASTORZY, KOŚCIOŁY PARAFIALNE I FILIALNE), 4. SPRAWY SĄDOWE. Każda z tych części podzielona jest na grupy rzeczowe.

Oczywiście w interesującej nas problematyce podstawową częścią, najważniejszą, jest część trzecia w całości odnosząca się do opisywanego zagadnienia. Ale również w innych miejscach zespołu odnaleźć można materiały poświęcone omawianej tematyce. I tak w części pierwszej w generaliach, sprawy parafii ukazywane są z perspektywy centralnego urzędu. Poniżej wymienione zostały z tej części te grupy rzeczowe, w których występuje problematyka parafii w różnych aspektach.

NIŻSZE URZĘDY KOŚCIELNE, EGZAMINY TEOLOGICZNE, POWOŁYWANIE PROBOSZCZÓW I PARAFII. W tej grupie znajdują się spisy pastorów i kościołów Pomorza Przedniego, wybory proboszczów, koszty wizytacji, ustanowienia parafii we wsiach kolonizacyjnych, podania o zezwolenia na prowadzenie opieki duszpasterskiej, materiały dotyczące komisji egzaminacyjnych, egzaminów teologicznych kandydatów na kaznodziejów (sygn. 138–189).

⁷ L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968, s. 131.

⁸ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Staatsarchiv Stettin, nr 445b.

⁹ W pracowni naukowej Archiwum Państwowego w Szczecinie przechowywany jest oprawiony w ośmiu tomach maszynopis inwentarza zespołu w opracowaniu M. Szukały.

Grupa rzeczowa NADZÓR KOŚCIELNY, SYNODY GENERALNE, WIZYTACJE KOŚCIOŁÓW I SZKÓŁ, SPISY MAJĄTKÓW KOŚCIELNYCH zawiera m.in. interesujące źródła dotyczące wizytacji parafii, kontroli matrykuł kościelnych, zarządzeń dotyczących prawidłowego prowadzenia ksiąg metrykalnych, opinii o proboszczach i innych urzędnikach parafialnych (sygn. 206–278).

Pomocna w interesującej nas dziedzinie jest grupa rzeczowa DUSZPASTERSTWO, w której znajdują się materiały dotyczące zarządzeń w sprawie wprowadzenia nowych modlitw, dni świątecznych, pieśni kościelnych, regulacje dotyczące terminów chrztu, ślubów i pochówków w kościołach (sygn. 279–421).

Do grupy PRAWA I OBOWIĄZKI DUCHOWNYCH przyporządkowano materiały odnoszące się do matrykuł kościelnych i sprawozdań z wizytacji, awansów kandydatów na duchownych, zobowiązań pastorów wobec spadkobierców, deputaty i należności dla proboszczów, przenoszenie praw patronatu na gminy (sygn. 703–766).

Grupa DOBRA KOŚCIELNE I ICH ZARZĄDZANIE – dotyczy wznoszenia budynków kościelnych i ich remontów, dóbr parafialnych na Pomorzu Przednim i Tylnym (sygn. 767–851).

Część 2 zespołu SYNODY PROWINCJONALNE (SYNODALIA) odnosi się do administracji kościelnej pośredniego szczebla jakim były synody¹⁰. Są tu materiały odnośnie do stosunków służbowych między konsystorzami i synodami. Ta część podzielona jest na 31 grup rzeczowych stanowiących siedziby synodów.

Sprawy parafii (pastorzy i kościoły) stanowią zasadniczy wątek tematyczny w tej grupie. Trzeba podkreślić, że stan ilościowy zachowania materiałów źródłowych jest nieproporcjonalny. Najwięcej pozostało akt z synodów należących terytorialnie do konsystorza szczecińskiego, niewiele jest poszytów synodów z konsystorza stralsundzkiego, szczerkowo zachowały się źródła z synodów konsystorza koszalińskiego. Wymieńmy zawartość poszczególnych grup rzeczowych w układzie alfabetycznym.

SYNOD ANKLAM – podstawowe materiały dotyczą wizytacji, opisu dóbr kościelnych i inwentarzy parafii. Zawarte są również oceny pastorów i personelu parafialnego, jak też prowadzonej kasy zapomogowej dla wdów i dzieci pastorów, a także informacje o hodowlach jedwabników w parafiach. (sygn. 852–888).

¹⁰ Szerzej o systemie synodalnym na Pomorzu: H. Heyden, *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*, Köln-Graz 1965, s. 113–141.

SYNOD BANIE (BAHN) zawiera źródła odnośnie do wizytacji, dóbr kościelnych, są też sprawozdania dotyczące prowadzenia kościołów i szkół, oceny pastorów, inwentarze parafii, sprawy gospodarcze parafii, jak np. hodowla jedwabników (sygn. 889–909).

SYNOD BIAŁOGARD (BELGARD) są tu sprawozdania dotyczące prowadzenia kościołów na obszarze podlegającym synodowi. Jest to tylko 1 j.a. z 1743 r. (sygn. 910).

SYNOD BOBOLICE (BUBLITZ) – sprawozdania dotyczące prowadzenia kościołów, oceny pastorów (sygn. 911–915).

SYNOD DOBRA NOWOGARDZKA (DABER) – wizytacje, dobra kościelne, oceny pastorów i personelu parafialnego, hodowla jedwabników, ziemie orne, łąki i ogrody należące do kościołów, kaplic i przytułków, inwentarze parafii (sygn. 916–953).

SYNOD DEMMIN – wizytacje, dobra, oceny pastorów i personelu parafialnego, inwentarze kościołów i parafii, organizacja parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 954–980).

SYNOD CHOCIWEL (FREIENWALDE) – wizytacje, dobra, hodowla jedwabników, ziemie orne, łąki, ogrody (sygn. 981–1013).

SYNOD GARTZ – wizytacje, dobra, oceny pastorów, personelu parafialnego i kandydatów, zakład produkcji jedwabiu (sygn. 1014–1024).

SYNOD GOLENIÓW (GOLLNOW) – wizytacje, dobra, oceny pastorów i personelu parafialnego, inwentarze parafii, hodowla jedwabników, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 1025–1044).

SYNOD GRYFICE (GREIFENBERG) – wizytacje, szkolnictwo, dobra, oceny pastorów i personelu parafialnego, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych, hodowla jedwabników, ziemie orne, łąki, ogrody, inwentarze parafialne (sygn. 1045–1081).

SYNOD GRYFINO (GREIFENHAGEN) – wizytacje, dobra, szkolnictwo, oceny pastorów i personelu parafialnego, ziemie orne, łąki i ogrody, kasa zapomogowa dla wdów po pastorach, inwentarze parafialne, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 1082–1108).

SYNOD GREIFSWALD – sprawy kościołów konsystorza greifswaldzkiego, 1 j.a., z 1815 r. (sygn. 1109).

SYNOD GOLCZEWO (GÜLZOW) – wizytacje, dobra, statuty synodalne, szkolnictwo, kasa zapomogowa, hodowla jedwabników, inwentarze parafii (sygn. 1110–1151).

SYNOD DOBRZANY (JAKOBSHAGEN) – wizytacje, dobra synodalne, szkolnictwo oceny pastorów i personelu parafialnego, hodowla jedwabników (sygn. 1152–1199).

SYNOD KAMIEŃ (KAMMIN) – wizytacje, dobra synodalne, inwentarze parafii, szkolnictwo, hodowla jedwabników (sygn. 1200–1230).

SYNOD KOŁBACZ (KOLBATZ) – dobra synodalne, szkolnictwo, oceny pastorów i personelu parafialnego i szkolnego, inwentarze parafii, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych, hodowla jedwabników (sygn. 1231–1258).

SYNOD ŁOBEZ (LABES) – wizytacje, dobra synodalne, inwentarze parafii, oceny pastorów (sygn. 1259–1295).

SYNOD MASZEWO (MASSOW) – wizytacje, dobra synodalne, szkolnictwo, oceny pastorów, personelu parafialnego i szkolnego, inwentarze parafii, hodowla jedwabników (sygn. 1296–1332).

SYNOD NOWOGARD (NAUGARD) – wizytacje, dobra synodalne, inwentarze parafii, szkolnictwo, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 1333–1367).

SYNOD PASEWALK – wizytacje, dobra synodalne, organizacja szkół, inwentarze parafii, oceny pastorów, kasa zapomogowa dla wdów po pastorach, hodowla jedwabników (sygn. 1368–1380).

SYNOD PENKUN – wizytacje, parafie i pastory, dobra synodalne, hodowla jedwabników (sygn. 1381–1411).

SYNOD PYRZYCE (PYRITZ) – wizytacje, dobra synodalne, oceny pastorów, inwentarze parafii, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 1412–1450).

SYNOD RESKO (REGENWALDE) – wizytacje, dobra synodalne, budowa i reparacje kościołów, oceny pastorów i personelu parafialnego oraz szkolnego, inwentarze parafii (sygn. 1451–1490).

SYNOD STARGARD (STARGARD IN POMMERN) – obsadzanie probostw, ocena pastorów, wizytacje, dobra synodalne, kasa zapomogowa dla wdów po pastorach, inwentarze parafii, hodowla jedwabników (sygn. 1491–1527).

SYNOD SZCZECIN (STETTIN) – wizytacje, dobra synodalne, zakładanie parafii we wsiach synodalnych, oceny pastorów, inwentarze parafii, kasa zapomogowa, hodowla jedwabników (sygn. 1528–1551).

SYNOD TRZEBIATÓW (TREPTOW AN DER REGA) – wizytacje, dobra synodalne, oceny pastorów, założenie kasy zapomogowej dla wdów po pastorach, inwentarze parafii, szkolnictwo, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych, hodowla jedwabników (sygn. 1552–1591).

SYNOD TREPTOW AN DER TOLLENSE (OBECNIE ALTEN-TREPTOW) – wizytacje, oceny pastorów, dobra synodalne, inwentarze

parafii, szkolnictwo, kasa zapomogowa, hodowla jedwabników (sygn. 1592–1629).

SYNOD ÜCKERMÜNDE – wizytacje, inwentarze parafii, szkolnictwo, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych, ziemie orne, łąki, ogrody, hodowla jedwabników (sygn. 1630–1653).

SYNOD USEDOM – wizytacje, dobra synodalne, inwentarze parafii, zakładanie parafii we wsiach kolonizacyjnych (sygn. 1654–1680).

SYNOD WIERZBNO (WERBEN) – wizytacje, dobra synodalne, oceny pastorów, personelu parafialnego i szkolnego, inwentarze parafii, hodowla jedwabników (sygn. 1681–1721).

SYNOD WOLIN (WOLLIN) – wizytacje, pastory synodu, oceny pastorów, personelu parafialnego i szkolnego, fundacje, przytułki, inwentarze parafii, hodowla jedwabników w parafiach (sygn. 1722–1740).

Najważniejszą częścią zespołu odnośnie do analizowanego problemu są PARAFIE (PASTORZY, KOŚCIOŁY PARAFIALNE I FILIALNE). Jest to również ilościowo największa część zespołu, gdyż liczy 7301 j.a. (sygn. 1741–9041).

Najbardziej więc adekwatną zasadą podziału na grupy rzeczowe, których jest 974, będzie układ według nazw miejscowości w porządku alfabetycznym. I tu również zdecydowana większość materiału pochodzi z obszaru konsystorza szczecińskiego. Mniej jest z terenów konsystorza koszalińskiego, a najmniej ze stralsundzkiego.

Tematyka akt jest różnorodna. W większości powtarzają się następujące zagadnienia: obsada stanowisk na proboszcza oraz kościelnego (analiza kandydatur), budowa i remonty kościoła i szkoły, własność parafialna, sprawy gospodarcze. W niektórych jednostkach są również matrykuły. Dla przykładu można wymienić grupy rzeczowe odnoszące się do dwóch miast pomorskich, w których zachowało się dużo materiału źródłowego.

SZCZECIN

Są to akta dotyczące różnych parafii szczecińskich:

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA (JOHANNISKLOSTER) – granice, opisy miejscowości należących do parafii, budowa i remonty kościoła, budżet parafii (sygn. 7148–7228);

KOŚCIÓŁ NMP (MARIEN-KIRCHE) – są tu rozporządzenia ksiąg pomorskich w sprawie funkcjonowania kościoła z lat 1543–1597,

obsada stanowisk z II połowy XVII i XVIII w. budowa i remonty, majątek kościoła (sygn. 7229–7260);

KOŚCIOŁY ŚW. JAKUBA I ŚW. MIKOŁAJA (JAKOBI-NIKOLAI-KIRCHE) – nominacje na stanowiska, wizytacje, inwentarze, dobra parafialne, budowa i remonty (sygn. 7261–7295);

KOŚCIÓŁ ŚW.ŚW. PIOTRA I PAWŁA (PETER-PAUL-KIRCHE) – nominacje na stanowiska, budowa oraz remonty kościoła i budynków przykościelnych (sygn. 7348–7363);

KOŚCIÓŁ ZAMKOWY ŚW. OTTONA (OTTENKIRCHE) – akta od 1556 r. dotyczące rozporządzeń książęcych, obsady stanowisk (sygn. 7411–7452);

KOŚCIÓŁ ŚW. GERTRUDY (GERTRUD-KIRCHE) – matrykuła z 1596 r. (sygn. 7459), jak też akta dotyczące tego kościoła (sygn. 7453–7556);

NIEMIECKI KOŚCIÓŁ REFORMOWANY (DEUTSCHE REFORMIERTE GEMEINDE) – obsada stanowisk, spory, budowa i remonty (sygn. 7502–7514);

FRANCUSKI KOŚCIÓŁ REFORMOWANY (FRANZÖSISCHE REFORMIERTE GEMEINDE) – akta od roku 1722, kiedy po przejęciu Szczecina przez Prusy do tego miasta przybywają kalwini francuscy. Źródła dotyczą różnych spraw od wizytacji parafii, do spraw nominacji pastorów i organistów, sprawy poszczególnych kaznodziejów, ich uposażenia, a także różnych sporów pomiędzy członkami gminy (sygn. 7515–7618).

STARGARD

KOŚCIÓŁ MARIACKI (MARIENKIRCHE) – obsada stanowiska archidiakona, budowa i remonty budynków parafii (sygn. 6403–6422);

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA (ST. JOHANNISKIRCHE) – wizytacja, obsada stanowisk, budowa i remonty (sygn. 6532–6547);

KOŚCIÓŁ ŚW. DUCHA (HEILIGE-GEISTKIRCHE) – matrykuła z 1596 r., obsada stanowisk (sygn. 6605–6610);

KOŚCIÓŁ AUGUSTIANÓW – matrykuła z 1596 r., działka kościelna (sygn. 6620–6621);

NIEMIECKI KOŚCIÓŁ REFORMOWANY – powołania na różne stanowiska, budowa i remonty (sygn. 6623–6640);

FRANCUSKI KOŚCIÓŁ REFORMOWANY – powołania na stanowiska (sygn. 6654–6723). Większość spraw gminy francuskiej dotyczy kwestii jednostkowych jak np. zawieszenie w prawach gminy Ester Perinet z powodu rozpuszty (sygn. 6669).

W trakcie porządkowania zespołu w latach 2010–2013 ustalono, iż w kilkudziesięciu jednostkach archiwalnych znajdują się matrykuły obrazujące stan kościoła i parafii najczęściej z końca XVI i początku XVII w. Większość tych materiałów to odpisy wykonane w XVIII w. Są one z następujących miejscowości:

- Budkowo (Bandekow) – odpis matrykuły z 1594 r. (sygn. 2111);
- Baszewice (Batzwitz) – odpis matrykuły z 1595 r. (sygn. 2203);
- Dobra Nowogardzka (Daber) – odpis matrykuły z 1598 r. (sygn. 3242);
- Daberkow – odpis matrykuły z 1582 r. (sygn. 3242);
- Demmin – matrykuła St. Bartholomäus-Kirche z 1662 (sygn. 3311) oraz odpisy z lat 1664–1669 (sygn. 3312);
- Dretyń (Treten) – odpis matrykuły z 1595 r. (sygn. 8266);
- Koblentz – matrykuła z 1787 r. (sygn. 2856 i 2860);
- Kolin (Kollin) – odpisy matrykuł z 1600 i 1653 r. (sygn. 3016);
- Kicko (Kietzig) – odpis matrykuły z 1595 r. (sygn. 2752);
- Kiczarowo (Kitzerow) – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 2764);
- Kłęby (Klemmen) – matrykuła z 1590 r. (sygn. 2817);
- Kunowo (Kunow) – odpis matrykuły z 1595 r. (sygn. 3195);
- Kunowo (Kunow a. d. Strasse) – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 3200);
- Łobez (Labes) – odpis matrykuły z 1588 r. (sygn. 9133);
- Mokre (Schönwalde) – matrykuła z 1598 r. (sygn. 6215);
- Moskorzyn (Muscherin) – matrykuła z 1590 r. (sygn. 5148);
- Mosty (Speck) – matrykuła z 1595 r. (sygn. 6392);
- Nowe Warpno (Neuwarp) – matrykuła z 1569 (sygn. 5310);
- Osieki (Wusseken) – odpis matrykuły z 1579 r. (sygn. 8889);
- Osowo (Wussow) – odpis matrykuły z 1590 r. (sygn. 8890);
- Pinnow – matrykuła z 1594 r. (sygn. 5566);
- Płoty (Plathe) – matrykuła z 1594 r. (sygn. 5571);
- Pyrzyce (Pyritz) – matrykuła Mauritienkirche z 1590 r. (sygn. 5695);
- Rymań (Roman) – matrykuła z 1594 r. (sygn. 5965);
- Rożnowo (Rosenfelde) – matrykuła z 1609 r. (sygn. 5966);
- Rożnowo Nowogardzkie (Rosenow) – matrykuła z 1595 r. (sygn. 5973);
- Rossow – odpisy matrykuł z 1564 i 1605 r. (sygn. 5990);
- Rubinowo (Rützenhagen) – odpis matrykuły z 1611 r. (sygn. 6031);
- Słonowice (Gross Schlönwitz) – matrykuła z 1590 r. (sygn. 6142);
- Schlötenitz – matrykuła z 1590 r. (sygn. 6147);
- Schwerin – matrykuła z 1613 r. (sygn. 6268);
- Schwichtenberg – odpis matrykuły z 1682 r. (sygn. 6281);

- Świeżno (Schwirsen) – odpis matrykuły z 1735 r. (sygn. 6286);
- Sellin – matrykuła z 1594 r. (sygn. 6304);
- Staffelde – odpis matrykuły z 1699 r. (sygn. 6395);
- Stargard (Stargard) Heiligegeistkirche – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 6607);
- Stargard (Stargard) Augustiner-Kirche – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 6620);
- Stuchowo (Stuchow) – odpis matrykuły z 1594 r. (sygn. 7991);
- Strachocin (Zartzig) – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 8950);
- Szczecin (Stettin), St. Gertrudkirche – odpis matrykuły z 1596 r. (sygn. 7459);
- Usedom odpis protokołu wizytacyjnego z 1575 r. i matrykuły z 1597 r. (sygn. 8353);
- Warnice (Warnitz) – odpis matrykuły z 1590 r. (sygn. 8499);
- Weichmühl – odpis matrykuły z 1584 r. (sygn. 8530);
- Witno (Wittenfelde) – odpis matrykuły z 1594 r. (sygn. 8584);
- Wittichow – odpis matrykuły z 1653 r. (sygn. 8593);
- Wusseken pow. Anklam – matrykuła z 1739 r. (sygn. 8883);
- Zettemin – odpis wizytacji z 1648 r. (sygn. 8971);
- Żelechowo (Selchow) – matrykuła z 1792 r. (sygn. 6301);
- Żukowo (Suckow a. d. Ihna) – odpis matrykuły z 1604 r. (sygn. 7992).

Przy wspomnianym wcześniej opracowaniu zinwentaryzowano plany i rysunki dotyczące poszczególnych parafii stanowiące integralną część poszytu jako graficzna dokumentacja uzupełniająca tekst. Materiały te pochodzą z kilkunastu miejscowości:

- Anklam – fasada i rzut przyziemia domu pastora z 1750 r. (sygn. 1862);
- Babin (Babbin) – plebania oraz budynek inwentarski (fasada i rzut przyziemia) z 1786 r. (sygn. 1982);
- Banie (Bahn) – rysunek organów kościoła z lat 1763–1765 (sygn. 2031);
- Bargischow – rysunek więźby dachu kościoła z II połowy XVIII w. (sygn. 2127), jak też fasada i rzut przyziemia domu wdowy po pastorze (Witwenhaus) z końca XVIII w. (sygn. 2128);
- Eggesin – plan sytuacyjny z 1788 r. własności ziemskiej kościoła (sygn. 3560), dwa plany własności ziemskiej kościoła z roku 1754 (sygn. 3567);
- Gnevkow – plan kościoła (rzut przyziemia i fasada) z 1759 r. (sygn. 3879);
- Gąsierzyno (Ganserin) – rysunki kościoła (fasada, rzut przyziemia i przekrój) z 1803 r. (sygn. 2875);

- Karsibór (Kaseburg) – rysunki fasady i rzuty przyziemia domu wdowy z 1752 r. (sygn. 2715);
- Klucz (Klütz) – rysunek kościoła i ambony z II połowy XVIII w. (sygn. 2845);
- Köpitz – rysunki kościoła (fasada, rzut przyziemia i przekrój) z 1752 r. (sygn. 2875);
- Koserow – rysunek stajni parafialnej; fasada i rzut przyziemia oraz rysunek domu wdowy; fasada i rzut przyziemia z 1776 r. (sygn. 3078);
- Krzynia (Krien) – rysunek domu kościelnego (Küsterhaus); fasada i rzut przyziemia z 1764 r. (sygn. 3137);
- Kunowo (Kunow) – rysunek wnętrza kościoła z XVIII w. (sygn. 3195);
- Luckow – trzy plany sytuacyjne z 1788 r. (sygn. 4916);
- Siedenbrünzow – kolorowany plan kościoła; fasada i rzut przyziemia, koniec XVIII w. (sygn. 6321);
- Stepnica (Stepenitz) – rzut przyziemia kościoła z 1787 r. (sygn. 7105);
- Torgelow – mapa parafii z 1794 r. (sygn. 8085).

Ostatnią część zespołu archiwalnego Konsystorz Prowincji Pomorskiej w Szczecinie stanowią akta dotyczące spraw sądowych. Jest to stosunkowo duża ilościowo dokumentacja licząca 4400 j.a. (sygn. 9042–13441). W tej części znajdują się ważne źródła pomocne w badaniach nad społeczno-gospodarczą sytuacją parafii zwłaszcza w XVIII w.

Sprawy sądowe odnoszą się najczęściej do sporów między pastorem kierującym parafią a patronem, między pastorem a kościelnym, między pastorem, przejmującym parafię, a wdową po jego poprzedniku. Chodziło w tych sprawach najczęściej o wynagrodzenie pieniężne i kwestie mieszkaniowe. Są też liczne spory o prawo patronatu między członkami rodziny szlacheckiej posiadającej daną parafię. Wynikały one najczęściej z braku wspólnej zgody na kandydata na stanowisko proboszcza czy tzw. spór ławkowy w kościele. Również dokumentowane są sprawy sądowe między miastem a gminą wiejską o granice, jak też spory o zaległe podatki.

Jak wynika z tego krótkiego opisu, akta konsystorza stanowią nieocenione źródło do dziejów kościoła ewangelickiego wyznania luterańskiego i w mniejszym stopniu, kalwińskiego.

Każdy, kto chciałby wnikliwie badać dzieje parafii poszczególnych miejscowości w różnych aspektach zarówno personalnych, jak i gospodarczo-społecznych, dzieje kościołów parafialnych i filialnych ich budowy, przebudowy i remontów powinien sięgnąć po te materiały.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół Archiwum Państwowe w Szczecinie (Staatsarchiv Stettin), nr 445 b.

LITERATURA

Buske N., *Das alte Greiswalder Konsistorium. 300 Jahre kirchliche Rechtsprechung, w: 487 Jahre Rechtsprechung, Organisation, Leitung und Verwaltung der Pommer-schen Evangelischen Kirche. Zur Geschichte der Konsistorien*, hrsg. v. Ch. Ehricht, Schwerin 2012, s. 11–54.

Harder H.M., *Das pommersche Konsistorium im Wandel der Zeiten und Systeme, [w: 487 Jahre Rechtsprechung, Organisation, Leitung und Verwaltung der Pommer-schen Evangelischen Kirche. Zur Geschichte der Konsistorien*, hrsg. v. Ch. Ehricht, Schwerin 2012, s. 55–93.

Heyden H., *Neue Aufsätze zur Kirchengeschichte Pommerns*, Köln–Graz 1963.

Heyden H., *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 2, Stettin 1938.

Szultka Z., *Organizacja i unifikacja ustrojowo-prawna elektorskiego Księstwa Pomorza w ramach monarchii Hohenzollernów*, w: *Historia Pomorza*, t. II: do roku 1815. Część 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, pod red. G. Labudy, Poznań 2003.

Turek-Kwiatkowska L., *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachod-nim w latach 1808–1914*, Warszawa 1968.

Maciej Szukała

Źródła do dziejów administracji parafialnej i kościołów w aktach Konsystorza Prowincji Pomorskiej w Szczecinie (Konsistorium der Provinz Pommern in Stettin)

Sources for the history of the parish administration and churches in the records of the Consistory of the Pomeranian Province in Szczecin (Konsistorium der Provinz Pommern in Stettin)

Streszczenie

Akta Konsystorza Prowincji Pomorskiej (Konsistorium der Provinz Pommern in Stettin) przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie stanowią ważne źródło do dziejów kościoła ewangelickiego na Pomorzu. Jest to zespół liczący 13441 jednostek archiwalnych z lat 1527–1939, co ogółem wynosi 226 metrów bieżących. Zachowało się dużo materiałów archiwalnych zwłaszcza dotyczących poszczególnych parafii, szczególnie w sprawach oceny kandydatów na proboszczów, ich wyboru na stanowiska, jak też odnośnie do budowy oraz remontów kościołów i budynków parafialnych. Trzeba jednak podkreślić, iż zdecydowana większość akt pochodzi z XVIII i początku XIX w.

Summary

Records of the Consistory of the Pomeranian Province in Szczecin (Konsistorium der Provinz Pommern in Stettin), which are kept in the State Archive in Szczecin, are an important source for the history of the evangelical church in Pomerania. It is a archival fund of 13441 archival units from the period 1527–1939, which counts 226 meters. There are a lot of archival materials especially concerning parishes, particularly in the case of evaluation of parish priest candidates, their selection for positions, as well as the construction and repair of churches and parish buildings. It should be stressed, however, that the vast majority of those files come from the 18th and early 19th centuries.

Słowa kluczowe: Pomorze, Kościół ewangelicki, konsystorz, synod, parafia

Keywords: Pomerania, evangelical church, consistory, synod, parish